

JANRIN YADDAŞI, YOXSZA ZAMANIN ÇAĞIRIŞI?

Bədii yaradıcılıqda sözün hərəkətini tənzimləyən mühüm amillərdən biri də əsərin janrıdır. Janrın poetik tələbləri yaradıcı insanı bəzən özünün belə dərk etmədiyi bir qüvvənin hökmü altında uzun zaman ərizində cıllanmış, sabitləşmiş, daşlaşmış qanunlar ilə hesablaşmağa, həmin qanunları yerinə yetirməyə vadar edir. Cəmiyyətdə hər cür azadlıqlara malik insan hüququn və əxlaqın müəyyənləşdirdiyi qanunlara əməl etməyə borclu olduğu kimi, öz fikirlərini ifadə etməkdə tam azad olan yazıçı da janrın estetik ölçüləri daxilində fəaliyyət göstərməyə “məhkumdur”...

Mirzə Fətəli Axundzadənin şeir yaradıcılığı ədəbiyyat tariximizdə xüsusi hadisə kimi qeyd edilmir. Vaxtilə orta məktəb dərslərinə ədəbin Puşkinin ölümü münasibətilə yazdığı “Matəm qəsidəsi”nin farscadan tərcüməsi və “xalqlar dostluğu” kontekstində şərh verilirdi, ali məktəb dərslərinə isə diqqət “Zəmanədən şikayət” (bu şeir də farsca yazılıb) tipli mətnlərin sosial aspektləri üzərinə yönəldilirdi. Mirzə Fətəlinin elə özü də öz zəmanəsi üçün şeirin ədəbiyyatdakı yeri barədə yüksək fikirdə olmamışdı. Onun gəldiyi qənaətlərdən biri bu idi ki, “*Bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqü üçün rəğbətli olan əsər – drama və romandır*”. (2, 184)

Bununla belə, Mirzə Fətəlinin əzsaylı şeirləri XIX əsr Azərbaycan poetik fikir tarixinin öyrənilməsində ayrıca yeri olan janr təkamülünü izləmək, janrın yaddaşında baş verənləri təhlil etmək baxımından ciddi mənbə rolunu oynaya bilər.

Onu da xüsusi vurğulamağa ehtiyac görürük ki, ədəbin ilk mətbu əsəri olan “Matəm qəsidəsi” hələ öz sağlığında onu yaxından tanıyan adamlar tərəfindən İran şeirinin nümunəsi kimi qəbul edilmişdi. Qafqaz canişinliyində Mirzə Fətəli ilə eyni idarədə, yüksək vəzifədə işləyən, Rusiya İmperiyasını təmsil edən İvan Klementyev qəsidənin ruscaya sətri tərcüməsini “Moskovski nablyudatel” jurnalına İran ədəbiyyatına aid əsər kimi, Mirzə Fətəlini də “böyük ümidlər vəd edən istedadlı Şərq şairi” kimi təqdim etmişdi. 1837-ci ildə salvyanofil təmayülü ilə fərqlənən “Moskovski nablyudatel” jurnalının redaksiya qeydində isə Mirzə Fətəlinin “fars şairi” olduğu göstərilmişdi: “Cənab Klementyevin hissələrini tam bölüşərək və Puşkinin məzarı üstünə fars şairinin əli ilə qoyulmuş gülü bizə təqdim etdiyinə görə ona səmimi təşəkkür edərək böyük istedad sahibinə (söhbət Mirzə Fətəlidən gedir – M.O.) ürəkdən uğurlar diləyirik, xüsusən də ona görə ki, biz onun rus mədəniyyətinə rəğbətini görürük” (Примечание редакции «Московского Наблюдателя» к поэме. 1837, ч. XI, кн. II (март)). (6, 240-256)

“Matəm qəsidəsi”ni Sovet hakimiyyəti dövründə dilimizə müxtəlif zamanlarda fərqli üslublara malik şairlər tərcümə etmişdir. Əsərin adı isə rus dilinə tərcümədən (“Восточная поэма на смерть Пушкина”) götürülərək “A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması” kimi tərcümə olunmuşdur.

Qəsidə janrının səciyyəvi nümunəsi olan bu şeirin məzmununa yaxından diqqət yetirdikdə burada Puşkinin yaradıcılığı, ayrı-ayrı əsərləri haqqında müəllifin konkret təsəvvürə malik olduğunu təsdiq edəcək hər hansı misraya və ya beytə rast gəlmirik. Əsərin əsas qəhrəmanı Puşkin və onun yaradıcı kimliyi deyil, şairin ölümüdür. Müəllif Puşkinin bədii obrazını canlandırmağa, Şərq oxucusunda şairin kimliyi barədə hər hansı təsəvvür yaratmağa deyil, onun ölümünə matəm tutmağa üstünlük verir:

Ey dünyadan xəbərsiz, eşitmədinmi
Söz ordusu başçısı Puşkindən xəbər?
O Puşkin ki, nüktəyə başlayan zaman
Hər bucaqdan qopardı coşğun alqışlar?
O Puşkin ki, kağız da qaralanırdı,
Qələmi etsin deyə, üstündən güzar?
Xəyalı, tavus kibi, bərli-bəzəkli,

Sözdən qərib naxışlar eylərdi izhar?.. (Tərcümə Mikayıl Müşfiqindir) (1, 217-218)

Puşkin haqqında heç bir konkret informasiya daşımayan bu misralardan sonra şeirdə rus ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümayəndələrinin (Lomonosov, Karamzin, Derjavin) adları çəkilmiş, Puşkin kimi digər şəxslər haqqında da mədhiyyə üçün səciyyəvi olan epitetlər işlədilmiş, onların şöhrəti vəsf edilmişdir...

Qəsidə janrında yazılmış şeirin mətnində Puşkin, Lomonosov, Karamzin, Derjavin kimi adların səslənməsi nə qədər təzə (ekzotik də deyə bilərik) görünə də, bu şeir həm janrı, həm də süjeti və kompozisiyası baxımından ənənəvi bir mərsiyədir və burada maraq doğuran başlıca cəhətlərdən biri yeni adlar və ünvan daşıyan mətnin janrın yaddaşını nə dərəcədə ehtiva etməsidir.

Şeirnin süjeti və kompozisiyası kifayət qədər ənənəvidir. Əsərin başlanğıcında baharın təsviri gəlir. Ədəbiyyatşünaslığımızda belə bir fikir mövcuddur ki, Puşkin 1837-ci ilin yanvarında ölsə də, onun ölüm xəbəri Tiflisə xeyli gec çatdığına görə Mirzə Fətəli bu əsəri qələmə alanda artıq yaz fəslə girmişdi. “Poema baharın ilk çağlarının romantik bir üslubda tərənnümü ilə başlayır. Bu, əsərin yazılma tarixi ilə bağlı olan bir məsələ idi. Puşkin 1837-ci ilin yanvarın 29-da öldürülmüş, bu barədə xəbər isə Tiflisə təxminən fevralın sonu və yaxud martın əvvəllərində gəlib çatmışdı. Məlumdur ki, bu dövrdə Tiflisdə bahar başlanır”. (4, 11)

Mən bunun mümkün versiya olmasını inkar etmək fikrində deyiləm. Hətta o da mümkün və ağılabatandır ki, Puşkinin ölüm xəbəri Tiflisə - Qafqaz canişinliyinə hadisədən dərhal sonra çata, şeir isə bir qədər gec yazıla bilərdi... Ancaq qəsidənin əvvəlindəki baharın təsvirinin konkret zamanla bağlanması “realist” məntiq baxımından ciddi ziddiyyət yaradır: onda gərək əsərin yazılış tarixini dəqiqləşdirmək üçün şeirdə təsvir edilən çiçəklərin ilin hansı ayında açıldığını da nəzərə alaıq. Məsələn, əsərdə adı çəkilən nərgiz və bənövşə mart, yasəmən aprel, lalə may, zanbaq iyun ayında açır... Aydın görünür ki, bu cür yanaşma, xüsusilə qəsidənin əvvəlində bahariyyənin verilməsini əsərin yazıldığı tarix ilə bağlamaq bədii mətnin filoloji təhlilinə

⁴⁸ BDU.Filologiya fakültəsi

imkan yaratmaq əvəzinə, bizi riyaziyyatdakı həlli olmayan məsələlər kimi mətləbdən uzaq sualların əhatəsinə salır. Bahariyyədə real təfərrüat axtarmaq özünü doğrultmur. Burada ilk növbədə qəsidə janrının strukturunun tələblərini nəzərə almaq zəruridir. Qəsidənin əvvəlində, bir qayda olaraq, nəsb və ya təşbib deyilən hissə gəlir. Bu hissə əsərin əsas məzmununu təqdim etmək üçün girişdir. Girişdən sonra isə qəsidənin məqsəd (buna mədhiyyə də deyilir) hissəsi gəlir. “Nəsb adlandırılan hissə ən çox mədhiyyə növündə yazılmış qəsidələrdə gəlir. Nəsbə istifadə edilən mövzuların başında isə baharın təsviri gəlir”. (9, 146)

Yaşar Aydəmirin araşdırmalarına əsasən, türk ədəbiyyatında qəsidə janrının daha geniş yayıldığı XVII əsrdə yazılmış qəsidələrin 19 faizi bahariyyə və novruzziyyə ilə - baharın tərənnümü ilə başlayır.

Mirzə Fətəlinin “Matəm qəsidəsi”nin başlanğıcındakı təsvir də yeni hadisə deyildi və XIX əsrdə ədəbiyyatda işləkliyi xeyli dərəcədə itirmiş qəsidə janrının yaddaşından gəlirdi. Bu mətnin başlanğıcında – nəsb (və ya təşbib) hissəsində verilmiş baharın təsviri, məqsəd hissəsində verilmiş hadisə ilə - Puşkinin ölüm xəbəri ilə təzad yaratmağa və əsərin yazılma zamanını dəqiqləşdirməkdən daha çox şairin könlündəki kədərini mübaligəsini şiddətləndirməyə xidmət edir: təbiət, yer-göy şənəlir, bayram edir, şairin qəlbi isə Puşkinin ölümünə görə matəm tutur, qan ağlayır. Təbiətin cana gəlməsi ilə - dirilişlə ölümün təzadı matəm əhvalını əyaniləşdirməyə xidmət edir. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, Mirzə Fətəlinin seçdiyi əyaniləşdirmə üsulu divan ədəbiyyatı üçün yeni hadisə olmayıb, adi bir şablon idi.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, analoji şablona şairin ilk farsdilli əsərində - “Zəmanədən şikayət”də də rast gəlirik. Həmcə “Matəm qəsidəsi”ndən xeyli kiçik olan və qəsidə janrında yazılmış bu şeir göylərin tərsinə dövrən etməsi, zamanın bəd gətirməsi nəticəsində şair könlünün dərdli və ağlar, şairin həmdəminin ah ilə əfqan olmasının təqdimatı ilə başlayır. Lirik qəhrəman hansı mənzilə düşürsə, ora ona zindan kəsilir, vəfa umduqlarından cəfa, etibarsızlıq görür. Birdən lirik qəhrəmanı (və ya şairi) daxili bir səs ayıldır və ona deyir ki, Tiflisdə bilikli və xoş əməllər sahibi bir alim yaşayır. Kim onun üstünə getsə, ondan kömək alır. Bundan sonra lirik qəhrəmanın könlünün dilindən Tiflisdəki xeyirxah insanın mədhiyyəsi başlayır.

Bu iki şeiri müqayisə edəndə məzmun fərqli olsa da, sxemin eyni olduğunu görürük – hər iki şeirdə nəsb (və ya təşbib) adlanan giriş əsərin əsas məzmununu – məqsəd hissəsi ilə təzad yaratmağa xidmət edir.

Mirzə Fətəlinin qəsidələrindən ikisi, Nadir Məmmədovun izahına əsasən, 1850-ci illərdə, başqa sözlə desək, onun bədii yaradıcılığının yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyduğu dövrdə yazılmışdır: 1850-ci ildə ədib öz ilk dram əsərləri ilə artıq Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında yeni bir üfüq açmağa nail olmuşdu. Qəsidələr isə tipik Şərq poeziyasının və zehniyyətinin nümunələridir. Bu mədhiyyələrdən biri “İran sərhədində kontrabandçılara, qaçaqlara və sərhədi qanunsuz keçən başqa ünsürlərə qarşı mübarizə aparan, rus sərhədi qoşunlarının rəisi kapitan İqranoviçə həsr olunmuşdur” (5,280). “Qəsidə” adı ilə nəşr edilmiş digər mədhiyyə isə XIX əsrin 50-ci illərinin əvvəlində Rusiya İmperiyasının vəliəhdi, çar I Nikolayın oğlu II Aleksandrın Qafqaza gəlişi münasibətilə qələmə alınmışdır. “Çox güman ki, Qafqazın canişini knyaz Mixail Semyonoviç Voronsovun xüsusi tapşırığı ilə, M.F.Axundzadə vəliəhdin Qafqaza gəlməsi münasibətilə fars dilində bu qəsidəni yazmışdır”. (5, 280)

Mirzə Fətəli yaradıcılığının yetkin çağında, artıq yeni ədəbiyyatın yaradıcısı olmaqla bərabər, həm də nəzəriyyəçisi kimi çıxış etdiyi zamanda da mədhiyyə yaradıcılığını davam etdirmişdir: Osmanlı İmperiyasının baş naziri Fuad paşaya həsr edilmiş “Fuad paşanın mədhində” adlı şeir 1863-cü ildə yazılmışdır.

Mirzə Fətəlinin həm Azərbaycan, həm də fars dilində yazdığı qəsidələrin, demək olar ki, hamısı janrın şablonlaşdırdığı çərçivədən kənara çıxa bilmir və sırf konyuktur məqsədi daşıyır. Bu qəsidələrin məzmununda, Y.M.Lotmanın təbirincə, “informasiya qıtlığı” qabarıq şəkildə müşahidə olunur. “İnformasiya isə yalnız o zaman meydana gəlir ki, mətn əvvəlcədən təxmin edilməsin” (8, 378).

Mirzə Fətəlinin mədhiyyələri əvvəlcədən təxmin edilən mətnlərdən ibarətdir və buradakı bəlağətli ifadələrin əksəriyyəti bir-birini “döyür”, mədh olunan tərəfin fərdiləşdirilməsinə şərait yaratmır. Hətta qəsidə müəllifinin şəxsiyyət və üslub fərdiliyi də o qədər əhəmiyyət daşımır: Mirzə Fətəli rus hərbcisi İqranoviçə həsr etdiyi mədhiyyəni onun tərcüməçisi Mir Fəttah Mir Kazım oğlunun adından yazmışdı. Nəzərə çarpan cəhətlərdən biri də budur ki, qəsidənin janr yaddaşı Azərbaycan dilinin poetik imkanlarını maksimum dərəcədə daraldır, mətn qəsidənin müəyyənləşdirdiyi dil sərhədindən kənara çıxa bilmir. Fars dilinin izafət tərkibləri, mədhiyyə üçün səciyyəvi olan mübaligələr, şablon ifadələr bədii dili janrın “əsərətindən” çıxmağa qoymur. Məsələn, “Mədhiyyə” qəsidəsinin nəsb (təşbib) hissəsində Rusiya çarı I Nikolay bu dillə mədh edilir.

Şahi-şahan imperator, xosrovi-keyvan sərir,
Padişahani-cahan olmuş onunçun dəstgir.
Ədlilə tutmuş cahanı pərtövi-xurşid tək,
Hər kəminə çəkəri əflakə qoymuşdur sərir.
Qubbeyi-xərgahı doqquz çərxi-minadən keçib,
Dadi-məzlumu sütun qalmış ədaləti cərir.
Xosrovi-səyyarə baş açmış üfüqdən hər səhər,
Asitani-ərş simasında qullar tək həqir. (1, 220)

Məzmunun təhlilini, Mirzə Fətəlinin rus imperatoru barədə işlətdiyi ibarələrin nə dərəcədə həqiqət olub-olmadığını, yaxud bu misraların nə dərəcədə səmimi yazılıb-yazılmadığını bir kənara qoysaq, ən böyük uyğunsuzluğun mətnin dili ilə bağlı olduğunu görəcəyik. Burada dil son dərəcə qəliz, qarışıq və hərəkətsizdir. Janr özünün yüzillər boyu formalaşdırdığı dil mühitinin ehkamlarını ilk növbədə müəllifdən toxunulmaz saxlayır və müəllif həmin mühitə müdaxilə etmək əvəzinə, özünün demək istədiyi fikirləri janrın sabitləşdirdiyi mühitə salmalı olur. Yəni janrın mühafizəkarlığı müəllifin dünüşcə və üslub fərdiliyini məğlub edir. Biz eyni dil səviyyəsini ədibin Fuad paşaya həsr etdiyi mədhiyyədə də görürük:

Hər tərəfdən əhli-islamə bu gün təbşirdir.
Kim Suleyman şahə Asəfvəş vəzirü mirdir.
Şükr lillah ali-Osman dövlətində bu zaman,
Zinət əfzayi-sədarət sədri-pur-tədbirdir.
Şöhrətin tutmuş cahanı, əqldə, həm elmdə,
Zikr xeyrin, Asəfa, məzkuri-bürna, pirdir.
Çünki bilmiş xosrovi-zimərhəmət bu əsrdə,
Məmləkət hifzində rəyin behtər əz-şəmşirdir... (1, 233)

Bu oxşarlığın, sözün və fikrin donuqluğunun müxtəlif səbəbləri barədə düşünmək, cürbəcür mülahizələr irəli sürmək olar. Belə mülahizələrdən biri də janrın öz zamanını başa vurması ilə bağlı ola bilər. Azərbaycan ədəbiyyatında mədhiyyəçilik bu günə qədər davam etsə də, görünür, XIX əsrdə, yəni Vaqifdən sonrakı dövrdə qəsidə mədhiyyəçiliyi öz dövrünü başa vurmuşdu. Zamanla janr arasında uyumsuzluq nəzərdən yayınmır: XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının çatışmazlıqlarını dərinləndirən Mirzə Fətəlinin yaradıcılığı qəsidə janrında dərin bir boşluğa düşürdü. XIX əsrin hələ cəmiyyət üçün aydın olmayan ictimai ab-havasını qəsidənin kanonik çərçivələri tutmurdu və müəllif hazır qəlibləri doldurmaqla kifayətlənirdi. Bu boşluq Mirzə Fətəlinin digər formalarda, xüsusilə Azərbaycan dilinin “doğma” janrında yazdığı əsərlərlə müqayisədə qəsidələrdə özünü daha aydın göstərir...

Mixail Baxtin göstərirdi ki, “Ədəbi janr öz təbiətinə görə ədəbiyyatın daha sabit, «əbədi» tendensiyalarını əks etdirir. Janrda arxaikliyin ölməz elementləri daim qorunub saxlanılır. Əslində, bu arxaiklik, janrda, belə deyək, onun daim yenilənməsi, müasirləşməsi sayəsində qalır...” (7, 178). İşin maraqlı olduğu qədər də mürəkkəb tərəfi bunda idi ki, Mirzə Fətəlinin qələmində janrın yenilənməsi, müasirləşməsi deyil, yeniliyin arxaikləşdirilməsi, müasirliyin köhnə libasa salınması baş verirdi. Yəni qəsidə paltarları Puşkin, Lomonosov, Derjavin, Karamzin mövzusunun əyninə uyğun gəlmirdi. Zamansa yeni adlar, təzə mövzular sifariş verirdi.

Bu mənada, Mirzə Fətəlinin yaradıcılığında yeniliyi ifadə etmək üçün qoşma janrı daha çevik görünür. Əvvələ, janrın özündə yeniləşmə gedirdi. Vaqiflə Vidadinin müşairəsindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında qoşma janrı öz axarından çıxaraq yeni məcraya düşmüşdü. Yenə M.Baxtinə istinad etsək, “Janr ədəbiyyatın hər yeni inkişaf mərhələsində, həmin janrın hər bir ayrıca əsərində doğulur və yenilənir. Janrın həyatı bundadır. Ona görə janrda qorunub saxlanılan arxaiklik də ölü deyil, daha doğrusu, yenilənməyə qadirdir. Janr indidə yaşayır, lakin daim öz keçmişini, öz başlanğıcını xatırlayır. Janr ədəbi inkişaf prosesində yaradıcı yaddaşı təmsil edir” (7,179). Məsələyə bu mövqedən yanaşanda qoşma janrının XIX əsrin aparıcı şairləri olan Qasım bəy Zakirin və Baba bəy Şakirin yaradıcılığında yeni ictimai və estetik səviyyə qazandığını görürük. Mirzə Fətəli Axundzadə də əsərlərindən bir neçəsini qoşma formasında qələmə almışdır. Bunlar epistolayar səciyyəli yazılardır. Mirzə Fətəlinin qoşma formasında Qasım bəy Zakirə ünvanlandığı iki, Cəfərqulu xana ünvanlandığı üç mənzum məktubu sözün janr yaddaşına yerləşdirilməsi baxımından maraqlı doğuran əsərlərdəndir. Bu əsərlərdən biri Qasım bəyin Xan qızı Natəvanla münasibətlərinə həsr olunub:

Qasım bəy, eşitdim yaxın olubsan
Xan qızına, axır nədir bu rəftar?
Edibsən xubları yüz yol imtahan,
Eylərsən onlara yenə etibar?

Dediyin qafiyə ona xoş gəlib,
Qaçan bəxtin indi sənə tuş gəlib,
Sövdalı başına təzə huş gəlib,
Təccüb eylərəm büsyar, büsyar! (1, 223)

Bu mənzum məktubda “qafiyə” sözünün işlədilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Aydınlıq üçün deyək ki, XVIII-XIX əsrlərin terminologiyasında “qafiyə” sözü “qoşma” sözünün sinonimi kimi işlədilirdi. Məsələn, Molla Pənah Vaqif qoşmanı qafiyə kimi təqdim edir və Vaqifdən sonra da bu ənənə davam etdirilir. “Vaqifi belə şöhrətləndirən, əlbəttə, onun rəvan təbi, mövzun kəlamı və gözəl qafiyələri olubdur ki, indi də o qafiyələr ümum nasın dillərində caridir”. (3, 156-157) Mirzə Fətəlinin 1854-cü ildə yazdığı şeirin üzərindəki qeydindən oxuyuruq: “Mirzə Fətəli tərəfindən, Qasım bəyə, Mehdiqulu xan Qarabağlının qızı Xurşud Banu Bəyim haqqında yazılan qafiyədir” (1, 280)

Mirzə Fətəlinin qoşma janrında yazdığı şeirlərdə bədii dilin tamamilə yeni səviyyəsi özünü göstərir. Xan qızına həsr olunmuş qoşmada zərif yumor və ironiya mətnə yeni məzmun yükləyir. Mətn daxilində müəllifin ironiya ilə yanaşı, incikliyini dilə gətirməsi, öz diqqətsizliyini etiraf etməsi, Natəvana qarşı rəğbətini bildirməsi şeirin fərqli mənə qatlarını müəyyənləşdirir, mətnin altında yeni mətn – metatekst yaratmağa xidmət edir.

Bu şeirin, eləcə də qoşma janrında yazılmış digər əsərlərin ən maraqlı cəhəti qoşmanın sərhədlərini “pozmasıdır”. XIX əsrdə yazılı ədəbiyyatda yaranan qoşmaların əksəriyyəti Vaqifin qoşmalarından fərqlənir. Həmin şeirlər fikrin ənənəvi janrda ifadə olunmasından daha çox, XIX əsrin ruhunu, havasını yaşatmaq, öz zamanının estetik zövqünü, düşüncəsini əks etdirmək, zamanın çağırışlarına reaksiya vermək baxımından maraqlı doğurur. Söz və müəllif janrın içində itib-batmır, ədəbiyyatın yeni inkişaf mərhələsinin üfurləri görünür.

Bu da maraqlıdır ki, mədhiyyədə və mərsiyədə yorğun, süst görünən qəsidə həcvdə daha diri və müasir təsir bağışlayır.

Lakin burada da ədəbiyyatımız başqa problemlə üz-üzə gəlmişdi: janr öz estetik təyinatından uzaqlaşmağa başlamışdı. Bu isə janrların sonrakı taleyinə təsirsiz qalmadı. Bədii fikrimizin təkamülünün növbəti mərhələsində həvcçilik ədəbiyyatın aparıcı qüvvələri arasında ən çox etiraz doğuran tendensiyaya çevrildi, qoşma isə yazılı ədəbiyyatdan uzaqlaşdı, belə demək mümkündürsə, dağlar arxasına çəkildi...

Ədəbiyyat:

1. M.F.Axundzadə. Əsərləri, 3 cildə, 1-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
2. M.F.Axundzadə. Əsərləri, 3 cildə, 2-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
3. F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, 1 cild. Bakı: Avrasiya Press, 2005
4. Nadir Məmmədov. Mirzə Fətəli Axundzadənin həyatı və yaradıcılığı // M.F.Axundzadə. Əsərləri, 3 cildə, 1-ci cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
5. Nadir Məmmədov. İzləmlər // M.F.Axundzadə. Əsərləri, 3 cildə, 1 cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
6. М.Рафили Пушкин и Мирза-Фатали Ахундов. — «Пушкинский временник»: Издательство Академии наук СССР, 1936. — С. 240—256.
7. М. М.Бахтин. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: 1972
8. Y.M.Lotman "Pis" və "yaqşı" poeziya barədə. // Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Müntəxəbat. Bakı: 2018, səh. 378
9. Yaşar Aydemir. Türk Edebiyatında Kaside. // "Bilig" dergisi, yaz 2002, sayı 22

Açar sözlər: *XIX əsr, Mirzə Fətəli Axundzadə, janr, qasidə, şeirin təkamülü*

РЕЗЮМЕ

В азербайджанской литературе есть особая потребность в анализе стихов основоположника просветительского реализма Мирзы Фатали Ахунзаде с точки зрения современной литературной критики. Стихи автора, сторонника новаторства в литературе, являются примером изложения новых идей в старых измерениях. Более наглядное подтверждение этой мысли мы видим в «Касыдейи-матем» или «Восточной поэме о смерти Пушкина». Поскольку в русской литературе не было жанра касиде, это произведение было представлено как поэма. Позже и в азербайджанском переводе жанр произведения сохранился как «поема».

«Восточная поэма о смерти Пушкина» (Касыдейи-матем) была принята как образец иранской поэзии еще при жизни Мирзы Фатали.

Оригинальный текст произведения - типичный образец касиды. Мирза Фатали, глубоко осознавший недостатки азербайджанской литературы XIX века, впал в глубокую пропасть в жанре касиды. Поэтические требования XIX века не укладывались в канонические рамки жанра касиды.

Спустя время сам автор пришел к выводу, что полезная для того времени литература - драма и роман.

SUMMARY

In Azerbaijani literature, there is a special need to analyze the poems of the founder of enlightenment realism Mirza Fatali Akhundzade from the point of view of modern literary criticism. The poetry of the author, a supporter of innovation in literature, is an example of the presentation of new ideas in old dimensions. We see a more vivid confirmation of this idea in Qasideyi-Matem or Eastern Poem About Death of Pushkin. Since there was no genre qasida in Russian literature, this work was presented as a poem. Later, in the Azerbaijani translation, the genre of the work was preserved as "poem".

Eastern Poem About Death of Pushkin (Qasideyi-Matem) was adopted as an example of Iranian poetry during the life of Mirza Fatali.

The original text of the work is a typical example of qasida. Mirza Fatali, deeply aware of the shortcomings of the 19th century Azerbaijani literature, fell into a deep abyss in the qasida genre. The poetic demands of the 19th century did not fit into the canonical framework of the qasida genre. After a while, the author himself came to the conclusion that literature, useful for that time, was a drama and a novel.

RƏYÇİ: prof.L.Əhmədova